

חזרה לחיים - שיחזור רפואי

כתובת קעקע עם אינדיקציה רפואית

ד"ר אוריאל לוינגר

הצגת הבעיה:

1. אישה ששערותיה נשרו כתוצאה מטיפול כימוטרפי. החולה מעוניינת לבצע איפור קבוע – המדמה את שערות העפעפיים. האישה אינה יוצאת מביתה עקב בעייתה הנוכחית והאיפור הזה יגרום לה להרגיש טוב יותר ולצאת בין בני אדם ולהחלים מהר יותר.

איפור זה נשאר קבוע למשך חודשים ארוכים – ולעיתים גם מעל שנה.

2. אישה לאחר כריתת השד עקב סרטן השד. הרופאים מבצעים שיחזור השד. במהלך השיחזור מציירים בכתובת קעקע את איזור הפטמה, שתיראה בצבע הדומה לטבעי.

3. לצורך סימון איבר מנותח (כדי לא לטעות בצד הניתוח) מדביקים מדבקת "קעקוע" שאינה יורדת כולל ברחיצה למשך שבועות קצרים הכוללת כיתוב "לנתח כאן".

מקור איסור קיעקוע

מפרשי התורה

איסור כתובת קעקע נכתב בספר ויקרא (יט כח) "ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם וכתובת קעקע לא תתנו בכם, אני ה'".

רש"י בפירושו לתורה מסביר על פי התלמוד מכות כא, א: "כתובת קעקע" – כתב המחוקה (חקוק) ושקוע שאינו נמחק לעולם, שמקעקעו במחט והוא משחיר לעולם.

"קעקע" – לשון והוקע אותם (במדבר כה ד) והוקענום (שמואל ב' כא ו), תוחבין עץ בארץ ותולין אותם עליהם, ונמצאו מחוקין ותחובין בקרקע.

ר' אברהם אבן עזרא (שם) כתב: וכתובת קעקע – יש אומרים שהוא דבק (מחובר בענינו) עם "ושרט לנפש", כי יש מי שירשום גופו בצורה הידועה באש על המת (קעקוע ברזל מלובן) ויש עוד היום רושמים בנערותם בפניהם להיותם נוכרים (כמקובל גם היום אצל הערבים והאתיופים). ומלת קעקוע כפולה, כמו רוקע הארץ וצאצאיה (ישעיה מב ה) והוא מגזרת והוקע אותם (במדבר כה ד). על דעת המתרגם היא מילה זרה, גם הוא הנכון.

אונקלוס תירגם: ורושמין חריתין (מלשון חריטה) לא תתנון בכון.

התרגום הירושלמי (יונתן בן עוזיאל) תירגם: וכתב חקיק לרשם חרית ציורא לא תתנון בכון.

ספורנו פירש: כתובת קעקע אסורה – [שאין] לתת אות בבשרינו מלבד אות הברית.

הכתב והקבלה פירש: וכתובת קעקע הוא לרש"פ מלשון שקיעה ותחיבה (איינשעקקען), מענין ויתקעהו ימה סוף, ויתקעהו בבטנו, שהתיו מן תקע נוספת. שהשורש קע כמו תאב מן אבה. ונמצא גם כן בלי תיו ותקע כף ירך יעקב והוקע אותם לה' עצמות המוקעים. כפי שפירש רש"י מילת קעקוע מעניין תחיבה והוא ענין כתיבה הנוהג עוד היום, שעושים במחט על פי הנייר והקלף נקבים סמוכים זה לזה עד שיעשו צורת אות. ותקרא זאת המלאכה. והוא גם כן ענין קעקע שתוחב מחט או קוץ בעור הבשר בעת שלא יזוב דם ועושה נקב קטן ומילא אותו דיו או צבע ושוב עושה נקבים נקבים עד שנעשה מכולם צורת אות או שאר צורה. זהו כתיבה קעקוע דהיינו כתיבה הנעשה על ידי תחיבת מחט או שאר דבר הנוקב. אלא שאפשר לעשות כתיבה זאת בלי נקיבת מחט והיינו שעושה בקולמוס נקודות נקודות זו אצל זו בדיו ושאר צבע בצורת אות הנקרא (פונקטירען) וזה מותר לעשות על עור הבשר. ואינו חייב כי אם על עשיית שני המעשים, שיקעקע במחט ויעשה נקבים ויכתוב דהיינו שימלא אותם בדיו ובצבע. וזהו ענין אמרם ז"ל כתב ולא קעקע וכו' דהיינו כתיבה לבד.

האור החיים מדייק מכך שנאמר בכתובת קעקע – לא תתנו בכם, ואילו ושרט לנפש לא תתנו בבשרכם. מדוע כתובת קעקע נאמר בה בכם. "שלא בבשר לבד יגרום הפגם אלא גם בפנימיות האדם".

המשנה, התוספתא והתלמוד

המשנה במסכת מכות פרק שלישי משנה ו': "הכותב כתובת קעקע, כתב ולא קעקע, קעקע ולא כתב אינו חייב עד שיכתוב ויקעקע בדיו ובכחול ובכל דבר שהוא רושם. ר' שמעון בן יהודה משום ר' שמעון אומר אינו חייב עד שיכתוב שם את השם שנאמר וכתובת קעקע לא תתנו בכם אני ה'".

ר' עובדיה מברטנורא מפרש את המשנה: כתובת קעקע – מקרע בסכין על בשרו כעין אותיות, ואח"כ ממלא את הקרעים דיו או כחול. כתב ולא קעקע – על בשרו בדיו או בכחול, ולא קרע בסכין, או קרע [בסכין] ולא מלא בדיו או בכחול, אינו חייב עד שיכתוב ויקעקע. לישנא דקרא נקט דכתיב כתובת קעקע – כתיבה ברישא והדר קעקע. אבל לעולם הקעקוע תחילה ואח"כ הכתב. וקרא הכי משמע וכתובת בתוך הקעקע לא תתנו בכם.

מדברי המשנה משמע שלצורך הגדרת כתובת קעקע נדרשים שלושה תנאים והם:

כתיבה – אותיות או אולי גם ציור.

קעקוע – חריטה בעור הדם ולא כתיבה חיצונית שאינה חודרת לעור.

צבע או דיו ובכל דבר שהוא רושם – צבעים שונים המשאירים את רושםם לאורך זמן.

לפי ר' שמעון צריך לרשום את שם ה'.

התלמוד מסביר שכוונת ר' שמעון היא עד שיכתוב שם עבודת כוכבים (ולא כתיבה אחרת) שנאמר וכתובת קעקע לא תתנו בכם אני ה' – אני ה' ולא אחר. לפי הסבר זה של ר' שמעון הכותב רק את שם ה' אינו חייב מדין כתובת קעקע.

התלמוד ממשיך – אמר רב מלכא אמר רב אדא בר אהבה אסור לו לאדם שיתן אפר מקלה על גבי מכתו מפני שנראית ככתובת קעקע.

רש"י אפר מקלה – דווקא נאמר שקשה היא ומקעקעת מקום המכה, והרושם נשאר שם אחר זמן אבל עפר בעלמא לא.

רב אשי אמר כל מקום שיש שם מכה, מכתו מוכחת עליו (שאינו עושה לצורך קעקוע).

הראשונים על אתר

התוספות – רב אשי אומר מכתו מוכחת עליו וכן הלכה. כן כתב הראש "והלכתא כרב אשי דבתראה הוא" ובפסקי התוספות – כתובת קעקע שמסרט בשרו בסכין כעין אותיות ואח"כ ממלא מקום הקעקע דיו וסם ואסור לעשות כן שום כתיבה.

הר"ן – קעקע לשם קריעה וחקיקה, עד שיכתוב ויקעקע כלומר אחר שקרע עורו, הניח דיו באותו שריטה וניכרת שם זמן גדול, ובעינן תרתי לחיובא שריטה וכתיבה.

מדברי הראשונים הנ"ל עולה שכדי לעבור על האיסור צריכים התנאים הבאים להתקיים:

לא במקום פצע קודם – כי מכתו מוכיחה עליו, שאינו קעקע.
שורט או חורט בסכין ומחדיר דיו למקום.
הפעולה משאירה רושם שהוא כעין אותיות – כתיבה.
נשאר לזמן ארוך.

ללא כל התנאים הנ"ל אין הפעולה נחשבת ככתובת קעקע.

תוספתא (פ"ג ה"ט) – הכותב כתובת קעקע בבשר של חבירו, שניהן חייבים.
במה דברים אומרים בזמן ששניהם מזידים, אבל אם היו שוגגין פטורין. אחד שוגג
ואחד מזיד, שוגג פטור ומזיד חייב. ואינו חייב עד שיקעקע בדיו בכחול לעבודת
כוכבים. קולפו באיזמל פטור.

הרושם על עבדו שלא יברח פטור.

מצפה שמואל – שלא יברח – עיין יורה דעה סי' קפ סעיף ד' הובא דין זה. וכ'
הרב מוהר"ד נ"י דבזה יש ליישב קושית התוספות בגיטין (כ ב) ד"ה בכתובת קעקע,
עיין ביור"ד סימן קפ"ד סק"ו שהביא לתרץ שאין העדים פסולים כיון שכתב לגרש.

ואינו חייב – לא קי"ל הכי כמבואר ביור"ד ריש סימן ק"פ ועיין רמב"ם פ"ב
הלכה יא ועיין ביאורי הגר"א שם ביור"ד¹.

הרושם על עבדו פטור וכך הובא בשו"ע. והרמ"א העיר שלכתחילה מיהא
אסור. וצ"ע באיזה עבד מדובר, בעבד עברי או בעבד כנעני. לדעת רש"י² שהתנאי
בכתובת קעקע הינו דין עולמית, לא יתכן שיכתוב על עבדו העברי שהרי יוצא
לחופשי כעבור שש שנים. אם כן לדעת רש"י מדובר בעבד כנעני. אך לדעת השו"ע
שהתנאי אינו עולמית – הרי אם התירו לכתוב על עבדו יתכן שגם על עבדו העברי.

הרמב"ם וספר החינוך

כתב הרמב"ם³ "כתובת קעקע האמורה בתורה הוא שישרט על בשרו וימלא
מקום השריטה כחול או דיו או שאר צבעונים הרושמים. וזה היה מנהג העכו"ם
שרושמים עצמן לעבודת כוכבים כלומר שהוא עבד מכור לה ומורשם לעבודתה.
ומעת שירשום באחד מהדברים הרושמים אחר שישרוט באי זה מקום מן הגוף בין
איש בין אשה לוקה. כתב ולא רשם בצבע או שרשם בצבע ולא כתב בשריטה פטור

1. הגר"א שם מסביר שלמרות שבתוספתא נאמר "ואינו חייב עד שיקעקע בדיו, בכחול לעבודת
כוכבים" והתוספתא פסקה כר' שמעון במשנה, הלכה כדברי המשנה ולא דברי ר' שמעון.

2. גיטין כ ב – כתובת קעקע – רש"י – אינה נמחקת עולמית. לדעת רש"י – כתובת קעקע אינה
לזמן מוגבל (כלשהו).

3. הלכות עבודה זרה פרק י"ב הלכה יא .

עד שיכתוב ויקעקע שנאמר וכתובת קעקע. במה דברים אמורים בכותב אבל זה שכתבו בבשרו וקעקעו בו אינו חייב אלא אם כן סייע כדי שיעשה מעשה. אבל אם לא עשה כלום אינו לוקה.

הרמב"ם מחדש שהאדם שכותבים בגופו את כתובת הקעקע אינו חייב אלא אם כן מסייע – הכסף משנה מחפש מקור לכך ואומר "לא ידעתי לו מקום מפורש, ואפשר שלמדה מדין הקפת הראש".

החינוך מצווה רנ"ג – שלא נכתוב בבשרנו כתובת קעקע שנאמר וכתובת קעקע לא תתנו בכם (ויקרא יט כח) והענין הוא כמו שעושים היום ישמעאלים, שכותבים בבשרם כתב מחוקה ותקוע שאינו נמחק לעולם, ואין החיוב אלא בכתב חקוק ורשום בדיו או בכחל או בשאר צבעונים הרושמים. וכן אמרו במכות (כא א) קעקע ולא כתב כלומר שלא רשמו בצבע, כתב ולא קעקע כלומר שרשם בשרו בצבע אבל לא עשה שריטה בבשרו, אינו חייב עד שיכתוב ויקעקע בדיו ובכחל ובכל דבר שהוא רושם.

המנחת חינוך (במצוה רנ"ג) דן האם לנאמר שקעקע ולא כתב או כתב ולא קעקע – האם יש איסור דרבנן. ודן בענין שלפי הכסף משנה (שמקביל את קעקוע לפאת הזקן) הרי זה מותר לכתחילה. אך לפי התוס' בגיטין וכן כתב בבית שמואל באבן עזר סי' קכד ס"ק טו שאפילו כתב ולא קעקע הוי איסורא דרבנן.

לפי זה שואל המנחת חינוך כיצד אפשר לרשום רשימה על בשרו. אמנם בפירוש לספר המצוות לרס"ג כתב שבחדא מינייהו יש איסור תורה מטעם חצי שיעור, ואזיל לשיטתו שגם בחצי מעשה יש איסור חצי שיעור. אולם בעל מנחת החינוך סובר שבכהאי גוונא ליכא איסור חצי שיעור (ראה במצוה ק"י ובמצוה תל"ז).

ומתרץ שהכותב על בשרו יכול למחוק זאת ואינו דומה לגט שאינו יכול למחוק (שבעינן שאינו יכול לזיף). ומסיק שהוא איסור דרבנן אפילו בכתובה כדעת התוס' וכמשמעות לשון המשנה "אינו חייב" – על כן אין להקל.

הרב חיים קנייבסקי שליט"א בקונטרס פתשגן הכתב סי' יח כתב שאף שלדעת התוספות שבחדא מינייהו איכא איסור מדרבנן, היינו בשרט ולא בכתב, אבל בכתובה בלחוד בלי שריטה לא דמי כלל לכתובת קעקע. ולפי זה אף להנמוקי יוסף שלא בעינן כתב המתקיים לעולם שרי לכתוב על בשרו אף מדרבנן, כיוון שכתובה לחוד אינו דומה לכתובת קעקע.

פסק השלחן ערוך

שולחן ערוך יורה דעה סימן קפ פסק

בסעיף א – כתובת קעקע היינו ששורט על בשרו וממלא מקום השריטה בחול או דיו או שאר צבעונים הרושמים.

בסעיף ב – אם עשה כן על בשר חבירו, אותו שנעשה לו פטור, אא"כ סייע בדבר.

בסעיף ג – מותר ליתן אפר מקלה על מכתו [ש"ך – סק"ו דמכתו מוכיח עליו שאינו עושה משום חוקות העובדי כוכבים אלא לרפאות המכה].

בסעיף ד – הרושם על עבדו שלא יברח פטור – רמ"א ונראה דלכתחילה מיהא אסור.

מין בשולחן ערוך השמיט מספר נקודות בדין כתובת קעקע – לא נדרש קיום הכתובת לעולם.

אין הכרח דווקא בכתיבת אותיות. לכן יש מקום לשאול האם האיסור הוא דווקא כתיבה או כל רושם וציור?

הדבר תלוי במחלוקת הנימוקי יוסף הרא"ש החינוך והרמב"ם.

החינוך "וכתב אפילו אות אחת בכל מקום בגופו" ומקורו מפסקי הרא"ש שהובאו לעיל.

הרמב"ם "וממלא מקום השריטה כחול או דיו".

השולחן ערוך פסק כדברי הרמב"ם – וממלא מקום השריטה כחול או דיו ולא הזכיר את דרישת כתיבת האותיות כלל.

ה"חכמת אדם" פסק – כלל פט הלכה יא – עוד מחוקותיהם, שהיו שורטים על בשרם וממלאים השרט במין צבע או בדיו או שצובע תחילה ואח"כ שורט. והעושה כן חייב מלקות כדכתיב וכתובת קעקע וכו'. ומ"מ מותר ליתן אפר מקלה ושאר דברים על מכה לרפואה אע"פ שיהיה נשאר הרושם דמכתו מוכיח עליו שאינו עושה משום חוקת עכו"ם.

שינוי בסדר הקיעקוע

כתיבה ואח"כ שריטה – הביא המנחת חינוך שזה מחלוקת בין רש"י שסובר שאסור לעומת הנימוקי יוסף והרא"ש הסוברים שאין בכך איסור – ששריטה היא תנאי מוקדם לכתיבה. החכמת אדם הביא בפשיטות שאין הבדל וכן כתב הב"ח (הובא בש"ך) "והוא הדין כותב בצבע תחילה ואח"כ שורט במקום צבע". ר' עובדיה מברטנורא בפירושו על המשנה שהובא לעיל מדגיש שמדובר בשריטה ואח"כ כתיבה. שואל הרע"ב מדוע נכתב כתובת קעקע – הרי הסדר הכרונולוגי הינו קעקע ואח"כ כתובת, אלא שכך לשון הכתוב ופירושו – כתובת הנמצאת בתוך הקעקוע.

כתיבה ורשימה ללא שריטה הבאנו לעיל שיש הסוברים שהדבר אסור מדין חצי שיעור, אך המנחת חינוך אינו סובר כן שהרי לא עשה חצי מעשה, והרב קנייבסקי הסביר שהאיסור הוא בשריטה אך לא בכתיבה בלבד.

סיכום

מתוך המקורות ניתן להסיק את המסקנות הבאות בהתייחס לשאלות שפתחו את הדיון כאן:

שאלה 1 השאלה עוסקת בציור בלבד ללא שריטה ברורה.

לדעת החינוך והרא"ש אין פה כתיבת אותיות, הדבר אינו משתמר עולמית (לרש"י יתכן ואין בכך איסור גמור) ומבוצע רק ציור וכפי שהבאנו בדעת הרב קנייבסקי אין האיסור בכך.

אומנם לדעת השו"ע והרמב"ם אין להקל בכך ויש בכך איסור (דרבנן כפי הנראה בדברי המנחת חינוך). בכל זאת במקום שהדבר מסייע לחולה להחלים – על ידי הרגשתה הבריאה יותר והיכולת להיות בין בני אדם אולי יש מקום להקל.

שאלה 2 השאלה עוסקת בכתובת קעקע רגילה של ציור ללא כתיבת אותיות.

לדעת ספר החינוך אין איסור תורה בכך אך לדעת הרמב"ם והשו"ע האיסור באופן זה דאורייתא.

אם הדבר נעוץ בעת הניתוח כאשר האישה אינה בהכרח ואינה משתפת פעולה, אולי יש מקום להתיר לבצע זאת על ידי גוי שאינו מחוייב בדין כתובת קעקע ולצרף את דברי הרמב"ם והשו"ע "במה דברים אמורים בכותב אבל זה שכתבו בבשרו וקעקעו בו אינו חייב אלא אם כן סייע כדי שיעשה מעשה. אבל אם לא עשה כלום אינו לוקה". וכפי שכתב הכסף משנה שאינו יודע מקורו וכנראה מקורו מהקפת הראש ואם אכן זה מקורו הרי דינו כהקפת הראש כאשר אחר עושה ללא עזרתו ומותר "אם עשה כן על בשר חבירו, אותו שנעשה לו פטור, אא"כ סייע בדבר" [שו"ע].

שאלה 3 אין מדובר בשריטה כלל, אך מדובר בכתיבה שאינה נמחקת בקלות.

לאור כך שאין כאן כל דרך "קעקוע" והדבר נעשה לצורך רפואי יש מקום להקל. יתכן להציע לרופאים שהמדבקה תכיל תמונה או יתרה על כך שהמדבקה תהיה בצורה מסויימת (כדוגמת חץ) ולא מילים, כך שגם דין הכתיבה לא יתקיים וכל דין כתובת קעקע לא שייך בכך.

נכתב לעיון ולא להלכה. הלכה פסוקה נקבל ממורי ההוראה המוסמכים.⁴

מקור: אסיא 19-20, עמ' 34-28, 2010

4. העברתי סקירה זו לרב אליעזר רוט שליט"א ולהלן מובאים דברי תשובתו.